

JEDNA EPIZODA IZ POVIJESTI OSIJEKA G. 1918.

Davanje imena ulicama u nedemokratskim državama s policijskim režimom rijetko prolazi bez političkog pritiska, napolose ako im se daju imena živih političkih ličnosti i članova vladarske kuće. Tako je i u Osijeku glavni trg bio za Khuenove vladavine usrećen imenom: Trg grofa Khuena Hedervarija, a najljepša ulica imenom nekadašnjeg podžupana virovitičke županije i kasnijeg podbana Aleksandra pl. Chavraka.

Kad je g. 1916 umro car Franjo Josip, trebalo je popularizirati ime njegova slabo poznatog nasljednika Karla. Po Franji Josipu nije doduše u Osijeku bio nazvan ni

jedan trg, ali su vlastodršci smatrali, da je to za njegova nasljednika potrebnije. Uz to se našla i politička pozadina, poznata proslava pjesnika Ive Vojnovića u Osijeku, koja se pretvorila u manifestaciju za oslobođenje od Austro-Ugarske, za novu jugoslavensku državu, pa prema tome u demonstracijama protiv Austrije, Mađarske i cara.*

Posljedica svega toga bio je slijedeći poziv odnosno nalog nađen među personalnim spisima gradskog poglavarstva u Osijeku, koji su pohranjeni u Arhivu u Osijeku:

Zagreb, dne 12. veljače 1918.

»BAN KRALJEVINE HRVATSKE, SLAVONIJE
I DALMACIJE

Velemožni gospodine!

Kako je Vašoj Velemožnosti sigurno poznato, okrštene su u Beču i Budapešti veće ulice, odnosno trgovci previšnjim imenima Njegovog i Njezinog Veličanstva.

Upozorujem Velemožnost Vašu, da bi bilo uputno kad bi se i u gradu, upravi Vaše velemožnosti povjerenom, d o l i č n a ulica ili trg previšnjim imenom Njegovog Veličanstva kralja i Njezinog Veličanstva kraljice prozvala, dakako da se za to mora prije svega putem presjedništva kr. zemaljske vlade ishoditi previšnja dozvola.

Sa osobitim štovanjem

A. Mihalovich«

Kao objašnjenje napisao je osječki gradski načelnik Dr. Ante Pinterović, inače član Osječke grupe, koja se u pojedinim svojim točkama nije posve slagala s politikom Hrvatsko-srpske koalicije, pod ovaj nalog:

»Radi ‚neugodnog‘ dojma Voinovićeve »Proslave« u Osijeku — u Pešti i Beču — tražila je koaliciona vlada dokaz lojaliteta — i za to je ban mene i ustmeno molio da se okrsti jedan trg i ulica imenom Nj. V. i Njez. V., i to što prije. Inače je prietio komesarijat i — pad koalicije! Zato vladi udovoljeno. 1. V. 1918. Pinterović«.

Doista, skupština gradskog zastupstva prihvatila je 18. II. 1918 »jednodušno i oduševljeno« prijedlog gradskog načelnika. »u znak naše duboke harnosti za miroljubivo

nastojanje za postignućem ne samo za nas nego i za čitavo čovječanstvo toli žudenoga spasonosnoga mira«. Bilo je, doduše, dvosmisleno da se za cara, u čije se ime rat nastavljao, kao jedini razlog ovog preimenovanja navodi miroljubivost i nastojanje za postignućem žudenoga spasonosnog mira, ali stvar nije zbog toga zapela. U zaključku gradskog zastupstva namjerno se prešutjelo, da se Osijek, na taj način, pod kraljevim okriljem jednostavno riješio toga, da mu glavni trg bude nazvan imenom najzloglasnijega hrvatskog bana, a kasnijega mađarskog ministra, predsjednika grofa Khuena. Mađari su taj potez, dakako, razumjeli i odmah podigli haiku, na što je usliedio slijedeći daljnji nalog:

* Usp. B. Magarašević, Ivo Vojnović u Osijeku 1918. godine, »Dubrovnik« 1957, br. 3-4.

»VELIKI ŽUPAN ŽUPANIJE VIROVITIČKE
I KR. SLOB. GRADA OSIJEKA

STROGO POVJERLJIVO

Broj 87 res. ex 1918.
v. ž.

U Osijeku dne 10. ožujka 1918.

Velemožnom gospodinu
DR. ANTI PINTEROVIĆU,
načelniku kr. i slob. grada Osijeka itd.
u

OSIJEKU

Savezno sa mojim otpisom od danas broj 86 res. a uslijed otpisa Preuzvišenog gospodina Bana od 6. ožujka 1918. broj 861/Pr. u predmetu previšenje dozvole, da se glavni trg slob. i kr. grada Osijeka nazove po previšnjem imenu, odpisuje se Vašoj Velemožnosti, da Njegovo Veličanstvo glasom dopisa ces. i kr. dvorske kancelarije od 2. ožujka 1918. broj 205 Korr. želi, da ime nedavno preminuloga nekadanjega bana i ugarskog ministra predsjednika Dragutina grofa Khuen-Hedervary-a po kojemu se je glavni trg u Osijeku dosele nazivao, drugim odgovarajućim načinom bude ovjekovječeno.

Poziva se stoga Vaša Velemožnost, da izvoli svim svojim silama i uplivom te shodnim načinom poraditi oko toga, kako bi previšnjim intencijama Njegova Veličanstva bilo udovoljeno. —

Veliki župan:
Adamovich«

Ako je već Osijek radi općenitih narodnih razloga i zbog spašavanja vlade Hrvatsko-srpske koalicije u Hrvatskoj morao uzmaći pred imenom živog cara i carice — a pritom mu je slabić Karlo morao svakako biti manje zlo od nasilnog Khuena — živi kao i mrtvi Khuen bio mu je ipak previše. Stoga je u državi, koja se već raspadala, gradski načelnik Pinterović riješio želju Njegova Veličanstva kratkom bilješkom: »Neće se udovoljiti — nego a. a.

Pinterović«, dok je referent, podcrtavši zahtjev o ovjekovječenju Khuenova imena, napisao na strani: »brus!«

Na taj način, grof Khuen nije više poslije svoje smrti došao u Osijeku do drugoga trga, a još iste godine, zajedno s prijestoljem i državom, izgubili su svoj trg i ulicu također car Karlo i carica Zita.

Kamilo Firingar

SVETISLAV M. PRVANOVIĆ, KO JE
BIO HRVATSKI KNEZ BORNA. (DA LI
JE POREKLOM IZ ISTOČNE SRBIJE.)
RAD JAZU 311, 1957, STR. 301-310.

Svaki onaj, koji uzima u ruke pero sa namjerom da piše kakav historijski prilog, morao bi biti barem toliko svijestan da zna, da su za to potrebni neki osnovni preduvjeti. Jer — pisanje takva priloga u krajnjoj je liniji ipak zanat svoje vrste. I kao što nema uspjeha majstor, koji ne poznaje svoj zanat, tako se ne može ubrojiti među historičare pisac, koji nije svladao osnovnu metodu rada na historiji. Među takve, nažalost, ide autor spomenutog priloga.

S obzirom na to, da je autor svoju teoriju o Bosni izgradio na potpuno proizvoljnoj interpretaciji izvora i ne poznavajući potrebnu literaturu, ne bi uopće bio potreban neki trud, da se ta teorija pobi-

je. Ta ona je ustvari čitava podignuta na jednom jedinom zarezu! Slijedeći unaprijed stvorenu teoriju, P. je nesmiljeno uklanjao ono, što mu je smetalo, ili je pozivao u pomoć etnologe, da mu otkriju rimski »Guduscum«, jer ga, dakako, u stručnoj literaturi nije mogao naći (v. M. i D. Garašanin, Arheološka nalazišta u Srbiji, 1951. str. 143, pod Kučevo).

Osnovna tvrdnja autora, da je Borna, knez dalmatinskih Hrvata, bio najprije knez Guduščana u Istočnoj Srbiji i da je zajedno s njima doselio u Hrvatsku, počiva na jednoj vijesti iz Annales regni Francorum. No mjesto da taj »zapis«, koji »mora biti uzet kao po'azna tačka« (301), uzme iz kritičkog izdanja, on ga uzima iz Šafaříka i kroji po svojoj volji. Tekst tog odlomka glasi: »Erant ibi (sc. na carskom dvoru u Heristalu) et aliarum nationum legati, Abodritorum videlicet, ac Bornae, ducis Guduscianorum, et Timocianorum,

qui nuper a Bulgarorum societate desciverant et ad nostros fines se contulerant» (F. Kurze, *Annales regni Francorum*, SS. rer. germ. in usum scholarum, Hannover 1895, str. 149). Izostavivši zarez pred *et*, a iza *Guduscanorum*, P. je Bornu naprosto proglasio knezom Guduščana i Timoščana. Dakako, da je zbog toga morao Guduščane preseliti u Istočnu Srbiju, jer Borna nije mogao istodobno biti knez Gačana (u današnjoj Lici) i Timoščana, plemena na Timoku. Da bi, nadalje, opravdao postojanje Gačana u Srbiji, on se poziva na Karića, Drinova, Hilferdinga i Šafařika, koji su, iako im »nije bilo poznato, da je naziv Guduščani došao od imena Guduskuma... stvar ipak postavili pravilno« (304)!

Međutim, vlastita ga je teorija uskoro dovela u težak položaj, jer je morao objasniti, kako je Borna uspio izvesti i Timoščane i Guduščane na franački teritorij. Zbog toga je nastavio s kombinacijama. Seobu je izazvao »Ljudevitov ustanak koji je Guduščane i Timoščane rastavio još dok je pripreman. Bilo gdje su se zatekli pred početak tog događaja, oni su svoju zajednicu rasturili i svaki je krenuo svojim pravcem. Zajednički vođa Borna, koji kao da je bio samo knez Guduščana, a Timoščani su mu se pridružili nprvremeno, zbog nevolje s Bugarima, nije pristao na Ljudevitove planove« (306; podcrtala N. K.). I premda je i sam citirao (doduše nepotpunu i opet prema Šafařiku) vijest Franačkih anala o tome, kako je Ljudevit pridobio samo Timoščane, ipak ga nije smelo to, što ni u toj vijesti nema Guduščana. Najzad ih je doveo u kraj »između Velebita i Male Kapele, jer je onaj zabaceni kraj bio izvan Ljudevitove vazalne države...« (306). Zamjera pritom »zvaničnoj hrvatskoj historiografiji«, što »kroz gledište Šišića zastupa sasvim drukčije mišljenje« (307)! Nije jasno međutim, odakle autoru takva ocjena hrvatske historiografije, kad poznaje samo Šišićevu »Povijest Hrvata«!

I napokon, kao da još uvijek nije dao dovoljno maha svojoj mašti. P. se odvažio na još jednu hipotezu. Ne shvaćajući uopće genezu političkog poima Srbin i Hrvat u Srednjem vijeku, on pretpostavlja, da su »Gačani mogli, pored svog užeg plemenskog imena, da donesu u Hrvatsku i srpsko ime kao svoje... Iznoseći, kako je Ljudevit iz Siska nobegao Srbima... Ajnhard je možda mislio na Gačane, za koje je čuo da ih nazivaju i Srbima« (309; podcrtala N. K.)! Jer, dakako, Gačani-Srbi Ljudevitovi su prijatelji; oni su »odlaskom

Borne na veći položaj, mogli ostati s nekoliko nižih starešina, koji su tu upravljali u Bornino ime« (310), pa je jednog od njih Ljudevit sada i ubio; i najzad, preko Gačana je Ljudevit možda pokušao da se poveže s Ljudemislom i Francima.

Ne poznavajući dovoljno problematiku i prešavši preko kritike izvora, kao da ona nije uopće potrebna, P. nije doista mogao vidjeti dokaze, »koji bi mogli da obore ovu tezu u celini...« (308). Dovoljno je, međutim, da stavimo natrag zarez iza Guduscanorum, pa da se čitava nesavjesno izgrađena teorija o porijeklu Borne sruši.

Prvanovičev prilog nije dakle ni u čem obogatio hrvatsku historiografiju. On je klasičan primjer, kako se povijest ne smije pisati! Redakcija je, nažalost, prešla preko te činjenice i tako omogućila da se u javnosti pojavi takav nedozreli rad.

N. Klaić

R. GUZINA, USLOVI POSTANKA DRŽAVA KOD JUŽNIH SLOVENA. ANALI PRAVNOG FAKULTETA U BEOGRADU, 1956, br. 3.

Iako se pisac odmah na početku ograduje, da je njegov rad pisan samo na temelju »Vizantiskih izvora za istoriju naroda Jugoslavije«, I, Beograd 1955, ipak se taj pokušaj ne može smatrati uspješnim. U prvom redu zato, što se mnogi zaključci ne temelje na činjenicama iz izvora, već na izvodima, koji — barem u članku — nisu ničim potkrijepljeni. Tako na pr. iz činjenice, da Slaveni zaposjedaju lijevu obalu Dunava i ondje »zasnivaju stalna naselja«, ne slijedi nipošto nužno činjenica, da »ovo dovodi neminovno (O. M.) do raspadanja rodovsko plemenskih veza« (str. 299), što bi tobože moralo izlaziti iz podataka o »poboljšanju životnih uslova«, o »većim i manjim selima«, o »obezbjeđenju njihovih naselja«, o »punim hambarima«, o »usavršavanju tehnike i naoružanja«.

Među drugim, nasumce nabačenim mislima nalazi se također, da stari Slaveni vjerovali u *jednoga boga*, koga smatraju »gospodarom svijeta«, i da bi to bio monoteizam. U prvom redu, Prokopije ne govori o jednom bogu, već dotični odlomak glasi: »Veruju naime (i Anti i Slaveni) da je *jedan od bogova*, tvorac munje, jedini gospodar svijeta...« (Vizantiski izvori I, str. 26; podcrtao O. M.). Stoga, ako se radi o »jednom od bogova«, nema govora o monoteizmu. U drugom pak redu, posve je

samovoljna tvrdnja, da je »pojava monoteizma tako isto karakteristična za sistem vojne demokratije« (300). Jedna je stvar nametanje vlastitih božanstava od strane jačih rodova slabijima, karakteristično za vojnu demokraciju, a posve je druga monoteizam, pri čem valja imati na umu, da u historiji religija postoje samo dvije doista monoteističke religije — židovska i islam.

Isto je tako samovoljna tvrdnja da je u »Slovena toga vremena nesumnjivo porodica — patrijarhalna, a brak monogamni«. Ako se ne varamo, patrijarhalna je porodica sinonim za očinsku veliku porodicu, karakterističnu za Rimljane i Germane, a stari su Slaveni živjeli u zadrugama. Monogamni brak, naprotiv, karakterističan je za društvo podijeljeno na klase eksploatatora i eksploatiranih i organizirano u državi što u tom razdoblju još nije bio slučaj kod Slavena.

Pozitivno je, što pisac ističe ulogu vanjskog utjecaja u stvaranju slavenskih državnih oblika. Kad su već spomenuti ratovi, kao takav vanjski utjecaj, onda je trebalo spomenuti sukobe na Jadranu s Venecijom u IX. stoljeću. Osim toga nite uopće naveden utjecaj, koji su dalmatinski gradovi vršili na svoje zaleđe, zaposjednuto od Slavena.

S obzirom na to, što je u radu rečeno o društvenom uređenju Slavena, valja primjetiti, da nije objašnjena organizacija njihove proizvodnje, t. j. nije istaknuto, koja je proizvodno-potrošačka jedinica bila kod Slavena osnovna. Pisac doduše govori o raspadanju »starih zajednica« (310) ali ne kaže što one zapravo znače. Svakako je utvrđena činjenica da u to vrijeme rod nije bio takva jedinica, kako bi možda izlazilo iz tvrdnje, da su se Slaveni naselili na lijevoj obali Dunava »po rodovima i plemenima« (299), već da je to bila zadruga. A nije jasno ni to, što se shvaća pod pojmom plemena. Ako se može vjerovati tvrdnji o »masi slovenskih plemena sa raznim imenima u zaleđu dalmatinskih gradova« onda se to ne može odnositi na pojam plemena u etnografskom smislu, za koji se pretpostavlja, da se sastoji od više rodova. Uostalom, o tome je bilo govora u našem radu: *Bratstvo u ranosrednjovjekovnoj Hrvatskoj*. HZ, V 1952.

Iz opisa društvenog uređenja u Slavena izbija shematičnost, jer nisu uzete u obzir njegove specifične osobine kao ni radovi onih pisaca, na pr. Niederlea, koji su se mnogo bavili problemom društvenog života u Slavena prije njihovih seoba.

Općenito uzevši, ne može se prikazati postanak država kod svih južnih Slavena samo na temelju izvora, koji su navedeni u I. sv. spomenute zbirke, jer je to u najmanju ruku preuranjeno. Trebalo je barem pričekati idući svezak s izvacima iz djela Konstantina Porfirogeneta. Međutim, ni to ne bi bilo dovoljno jer se ne može naučno pisati o postanku državnih oblika kod Južnih Slavena bez podataka, koji su navedeni u Ljetopisu popa Dukljanina i u djelima drugih srednjovjekovnih autora.

Oleg Mandić

J. KOVAČEVIĆ, O UVODU BARSKOG RODOSLOVA, ZBORNİK ZA DRUŠTVENE NAUKE 13-14, MATICA SRPSKA, NOVI SAD 1956, 61-70.

Autor se vraća na pitanje uvoda Ljetopisa popa Dukljanina s osobitom namjerom, da izvrši analizu, »koja bi bar približno mogla da odredi mesto Barskog rodoslova i misli izrečenih u njemu u istoriskoj književnosti njegova vremena« (61). Kovačević konstatira, da je uvod »umnogome zavisan od uobičajenog stilskog manira u pisanju predgovora ili pogovora srednjovjekovnih pisaca i nešto starijih ili njemu savremenih, a slične stilske formule javljaju se i kod kasnijih pisaca« (n. m.). Gornju tvrdnju dokazuje citatima iz uvoda različitih djela, ponaviše životopisa, počevši od IX-XII. st. Tvrdnja pak popa Dukljanina da je pristupio radu na molbu svećenstva dukljanske crkve i mladeži grada Bara nije prema uvjerenju autora ništa drugo, nego stilska formula (62), koja se može naći i kod drugih pisaca. Ne radi se dakle o »odrazu neke faktične naredbe, već književnom maniru« (63). I pozivanje popa Dukljanina na starost može se prema Kovačeviću rastumačiti kao književna manira. Naizad Dukljaninovo pozivanje na čuvenje i pričanje staraca vjerojatno je također »uobičajeni metod srednjovjekovnih pisaca istorija od Gręura iz Tura i Jordanesa« (65). Smatra, zaustavivši se posebno na ispravi župana Beljaka i vojvode Radića iz 1391. kojom Dubrovniku daruju Konavle i Vitaljinu, a gdje se također spominje tradicija o postanku Dubrovnika — da bi trebala za tu ispravu posebna »analiza teksta i upoređivanje sa odgovarajućim mestima iz de administrando, iz Barskog rodoslova, kod Milecija i najstarijih dubrovačkih analista itd.« (66).

Traži, zatim, još neke analogije s drugim mjestima u Ljetopisu, ali se prekida

zaključivši, da »je ovo već dovoljno da bi se sagledala zavisnost pisca *Barskog rodoslova* od književnih manira svog vremena, od uobičajenih književnih stilizacija i formula za pisanje« (67-8). Rezultate svoje analize prenosi Kovačević napokon i na najvažnije pitanje uvodnog dijela Ljetopisa — libellus Gothorum. I čini mu se, kao da bi se i pozivanje popa Dukljanina na taj spis mo'lo protumatiti »samo kao jedan književni manir« (68), koji je piscu Ljetopisa ujedno služio kao sredstvo za postizavanje veće vjerojatnosti djela. U tom smislu postavlja na kraju priloga pitanje: da li je libellus Gothorum izmišljen ili je zaista postojao? (68).

Osnovna misao Kovačevića o samoj fikciji nije nova, ali je jedino njeno tumačenje opravdano s drugog gledišta. Kovačević se pritom, kao što smo iznijeli, poziva na opće sheme, koje su u velikom broju baš u literaturi takve vrste upotrebljavane. Nije li, međutim, išao u toj analizi suviše daleko? Čini mi se naime, da nije dovoljno citirati neke primjere iz svjetske literature, da bismo na taj način dokazali istovjetnost oblika s Ljetopisom popa Dukljanina. Ova velika širina — i vremenski i prostorno — u koju se autor upustio nije bila uvijek potrebna. Ta što će nam poznavanje pisanja nekih franačkih ili njemačkih pisaca iz VIII. ili IX. st., ako ne možemo dokazati, da se i pop Dukljanin služio njihovim uzorom. Upravo zbog toga ostaje nerazumljivo, zašto autor nije ispitivao »književne manire« domaćih pisaca, posebno onih, koji su iz istog kulturnog kruga. Treguan, arhidakon trogirski, koji 1203 g. daje konačnu redakciju djela »Vita beati Joannis« počinje svoju preradbu slijedećim riječima: »Ego Treguanus humilis lector natione Tuscus patria Florentinus, licet indignus in eadem traguriensi ecclesia gerens archidiaconatus ministerium, rogatus a fratribus et a venerabili viro domino meo Michaelae eiusdem ecclesie praesule, sicut de vita sancti confessoris in quibusdam codicibus iam ex maioris parte vetustate deletis inveni, in presens opus ad honorem dei sanctaeque romane ecclesiae reformavi...« (T. S m i č i k l a s, Codex diplomaticus regni CDS III, str. 37).

A uvode riječi rapskog biskupa Jurja Kostice (biskup od 1292-1313) u životopisu rapskog zaštitnika sv. Kristofora sadržavaju također iste elemente kao i uvod u Ljetopis popa Dukljanina. One glase: »Ego frater Georgius, licet indignus Arbensis civitatis civis et episcopus, a quampluribus eiusdem urbis civibus rogatus extiti, ut de miraculis ac mirabilibus, quae per

gloriosissimum martyrem suum Christophorum deus in eadem civitate, sua largiflua pietate diversis temporibus fuerit operatus, prout ex historiis antiquis, ac senioribus civibus legissem et audivissem, ad notitiam praesentium et memoriam futurorum, historialiter redigerem in scriptis. Volens igitur praedictis postulationibus satisfacere...« (F. Š i š i ć, Priručnik izvora hrvatske historije I, Zagreb 1914, str. 622-623.)

Iako je očito, da je ovaj, kao i onaj Treguanov uvod načinjen prema tada uobičajenim formama, ipak ne bismo postavili tvrdnju, da su uvodne riječi doista samo forma. Iza »starijih historija« Jurja Kostice i »starih kodeksa« Treguanovih morali su se kriti danas nama neki nepoznati spisi i historijski izvori. Mogli bismo, s obzirom na legendarnost Vite b. Joannis, postaviti sumnju u opsežnost Treguanovih izvora, ali nikako ne bismo mogli sumnjati u njihovo postojanje. Ta odakle bi Treguan, ili na primjer Kostica u početku XIV. st. mogao poznavati u detalje događaje, koji su se zbivali u XII. stoljeću?

Međutim, u »gotski« uvod ljetopisa popa Dukljanina možemo postaviti sasvim drugačije sumnje. Moštin je svoju pretpostavku o »fikciji prijevoda ljetopisa s tobožnje ranije slavenske kronike, tobože načinjene za dukljanske starce i ratobornu omladinu« tumačio potrebom Bara da dođe do materijala u sporu za nadbiskupiju s Dubrovnikom (V. Moštin, Ljetopis popa Dukljanina, Matica Hrvatska, Zagreb 1950, str. 27). On je tu misao o svrsi ljetopisa postanka proširio dapače na čitavo djelo (n. m.). Da li je to moguće? To bismo bez ikakva ustručavanja mogli zaključivati najprije za one podatke u ljetopisu, koji jasno pokazuju takvu svrhu. Na primjer, podaci o organizaciji crkve na saboru na Duvanjskom polju. Za taj se sastav i poslužio pop Dukljanin nekim falsifikatima (F. Š i š i ć, Ljetopis popa Dukljanina, SAN Posebna izdanja Knj. LXVII, Beograd 1928, str. 137 i sl.). Ali, da li se ta tvrdnja može postaviti za sve dijelove ljetopisa? Oni su po svom karakteru i postanku vrlo različiti! Zbog toga je i Š i š i ć, pozivajući se na uvodne riječi ljetopisa tvrdio, da je »tendencija dela bila dakle didaktičko-zabavna za uzan krug Barana, odnosno Dukljana« (Š i š i ć, n. dj., str. 165).

Ali, ako već postavimo sumnju u postojanje libellus Gothorum-a, kao što je to učinio Kovačević, onda moramo prije svega biti na čistu s osnovnom koncepcijom djela. Još uvijek nisu učenjaci, što se uvodnog dijela tiče, došli do jednog jedin-

stvenog mišljenja. Radojčić odbacuje Šišićeve tvrdnje o tom, da je pop Dukljanin sastavljao čitav spis (N. Radojčić, O najtamnijem odeljku Barskog rodoslova, Naučno društvo NR Crne Gore, Istoriski institut, knj. 1, Cetinje 1951, str. str. 12), a ne slaže se ni s rezultatima Medinijeve jezične analize djela (n. dj., str. 11, bilj. 2.). Međutim, njegova je osuda Medinijevih tvrdnja izrečena tek u jednoj bilješci i nije suviše uvjerljiva. Za nas je ovdje važno, da niti Medini nije, što se tiče libellus Gothorum-a, došao do nekih sigurnijih zaključaka. On je oprezno pretpostavljao, da je kao sastavni dio »trebinjske kronike«, u koju su kao tuđi rad ušli prikaz duvanjskog sabora i legenda sv. Vladimira, mogao stajati »kao djelo zasebe i nekakav Libellus Gothorum«, ali to se ne može sigurno utvrditi« (M. Medini, Kako je postao ljetopis popa Dukljanina, Rad HAZU 273, 1942, str. 155-6).

Međutim, kako ni po mišljenju Medinijevu sâm uvod u latinsku redakciju ljetopisa nije sastavio pop Dukljanin, već neki nepoznati svećenik barske biskupije, to su Kovačevićeve pretpostavke o karakteru uvoda (t. j. tvrdnja, da se radi o »književnom maniru«) svakako opravdane. Ali ne bismo se usudili usprkos nedovršenoj diskusiji, odgovoriti pozitivno i na njegovo pitanje postavljeno na kraju priloga, naima, da li je libellus Gothorum samo »književna manira«.

N. Klaić

IZDANJA MUZEJA GRADA SPLITA

U HZ IX, 1956. progovorili smo ukratko o izdanjima Muzeja grada Splita, i to o prvih 6 svezaka. U međuvremenu je izašao i sedmi svezak: Duško Kečkemet, Bibliografija o Splitu, II, 1956, str. 210. U njemu se donosi popis bibliografskih podataka o gradu Splitu od 1860 do konca 1955.

I ovaj je sedmi svezak rađen po istom principu kao i prvi, pa kao ni tamo, ni ovdje nisu navedeni svi radovi, koji spominju Split — što je sasvim jasno. Jer, kad bismo i htjeli, vrlo je teško stvoriti potpunu bibliografiju nekoga grada kao što je Split, pa mislim da se može reći, da nema uopće potpunih većih bibliografija. Zbog toga se tu više radi o njihovoj relativnoj vrijednosti, koja će naravno odskočiti, ako je u njoj sve ono, što je važnije, karakterističnije za dotični objekt. U tome vidim vrijednost svih bibliografija.

Međutim, ova bibliografija ima takvih mana, kojih ne bi smjela imati. Sastavljač — barem tako proizlazi iz bibliografskih jedinica — jedan isti časopis nije temeljito pregledao. Da se to ne shvati kao ogovaranje, navodim primjer: Ja sam sva djela pokojnog Ante Cetineca prikazao, i to najvećma u časopisu »Jadranska Straza«, gdje je odštampan i velik broj njegovih pjesama. Sastavljač je od svih mojih prikaza donio samo prikaz »Zlatnog ključa«. Još je gore s nekim mojim drugim prikazima naših književnika (Kaleb, Nazor, Šimunović, Delorko). Ne radi se tu o onome, tko je pisao prikaz, nego o onome, o kojemu se pisalo, to više, kad je sastavljač u bibliografiji dao Anti Cetineu posebni odsjek; a on je tako i na takav način nepotpun. To znači, da će onaj, koji bude želio proučavati A. Cetineca, biti zaveden u bludnju, ako se bude držao ove bibliografije, jer će misliti, da su neki časopisi pregledani, što oni u stvari nisu. Osim toga, u bibliografiji ima i loše dešifriranih potpisa, kao onaj pod brojem 2564. Tu je najveća rana ove bibliografije, zbog čega ona ulijeva nepovjerenje prema sebi, pa — na kraju — odbija od sebe, stavljajući književnog historičara u položaj, da sam od početka sve sâm traži. Čemu onda takve bibliografije? Kome one služe? Ne ka mi oprost sastavljač, ali odgovor smije biti samo: n i k o m e ! Zbog toga žalim, što je ova, tako potrebna bibliografija za Split toliko obećavala, a ovako stavila u sumnju svoj opstanak. Ja sam se u naprijed spomenutoj recenziji u ovom časopisu mnogo više nadao. Zbog toga ću biti sretan, ako su ovo jedine njene pogreške.

Jakša Ravlić

JEVREJSKI ALMANAH ZA GOD. 1955 I 1956. IZDAO SAVEZ JEVREJSKIH OPĆINA JUGOSLAVIJE, BEOGRAD 1956.

Ovo je druga knjiga ovog almanaha; za razliku od prve, ovo je, da se tako izrazimo — dvogodišnjak. Osim književnoga gradiva, ima tu publicističkih radova, biografija, portreta, sjećanja i t. d., ali i takvih prinosna, koji mogu zanimati historičare. Na ove posljednje mislim se osvrnuti.

Profesor Pravnog fakulteta u Beogradu, dr. Andrija Gams, *Društvene borbe kod stvaranja stare jevrejske države* (str. 17-27), želi dokazati, »na osnovu podataka iz Biblije, da je proces pretvaranja gentilnog društva u klasno i stvaranje države pokazao kod starih Jevreja iste tendencije kao i kod drugih naroda«.

Pisac konstatira, da su stari Jevreji živjeli u gentilnom društvenom uređenju ne samo u času svoga naseljenja u Kanaanu, već i poslije toga duže vremena. Konstatira nadalje, da su t. zv. »božji zakoni« bili u isto doba i državni zakoni i »da su ti zakoni i taj moral izražavali ostatak stare plemenske demokratije i društvene jednakosti«, što je bilo u interesu »širokih slojeva naroda za razliku od plemstva i zvaničnog sveštenstva«. »Mojsijevi zakoni predviđaju još kolektivnu svojimu, ostatak stare plemenske svojine.« Prema tim odredbama, »pojedine zemljoradničke porodice nisu bile potpuni vlasnici zemlje koju su obrađivale, već njeni uživaoci. Vrhovni vlasnik zemlje je ceo narod, odnosno po formulaciji Mojsijevih zakona — bog«. Zemlja se smjela obrađivati šest godina, sedmu je trebala počivati, a svake pedesete su se robovi — t. j. oni, koji su kroz proteklo vrijeme pali u dužničko ropstvo — oslobađali i zemlja se vraćala svom vlasniku. Vojska je narodna i dobrovoljna. Osim toga, Mojsijevi zakoni su zabranjivali kamate, zaštićivali siromahe i t. d., čega nije bilo u robovlasničkim državama.

Koji su razlozi da se kod Jevreja razvio naročit moral s osnovama društvenih elemenata? O tom pitanju pisac nije u ovoj kratkoj studiji htio raspravljati, smatrajući da njegov rad »nema istoriografskih pretenzija«, ali mu se čini vjerovatnijim — barem kao jedan razlog — što H. G. Wells u svojoj »Historiji svijeta« o tome kaže. Palestina je u starom vijeku bila raskršnica između Egipta i Mezopotamije; ratovi, koji su se u njoj vodili, nisu pomogli ojačanju vojničke klase, već su ojačali otpor širokih narodnih slojeva, koji su tražili društvo bazirano na »socijalnoj« pravdi. »Suprotnost između tih tendencija, tih visokih ideala, s jedne strane, i grube i teške stvarnosti, s druge strane, rodilo je ideju o Mesiji i mesijanizmu, čiji je jedan vid bilo i prvobitno kršćanstvo«.

Jevrejska plemena bila su prije naseljenja u Palestini nomadi, a doselila se u »obećanu zemlju«, gdje su uz njih živjeli drugi narodi, kod kojih su već postojali država, klasno društvo i robovlasništvo. Viša kultura i njezina ideologija, u vidu religije, prodirale su kod Jevreja usporedo s prelaskom na zemljoradnju i slabljenjem plemenskih veza, što je značilo jačanje elemenata, koji su vodili klasnoj organizaciji društvo, klasnoj diferencijaciji i organizaciji države. »Nosioći toga procesa su bili bogati zemljoradnici, ali mase naroda pružale su otpor tom procesu«. Ta se borba odražava u Bibliji kao sukob između

među jevrejske religije (bog Jahve) i tuđe religije i idola. To nije bila samo borba religijskih shvaćanja, već i sukob društvenih interesa. Narodne mase strahuju od stvaranja države, kojom bi se učvrstila podjela na klase i time društvena nejednakost. Samuel je prvi doživotni sudac, a zloupotreba položaja od strane njegovih sinova povod je što narod traži cara.

Jevrejska je država bila stvorena: klasno društvo je jačalo, a usporedo s njim nastalo je potiskivanje plemenskih tradicija — jednakosti i ravnopravnosti. To je urodilo stvaranjem bogatih posjednika zemlje, svećeničkog staleža i vojničkog plemstva. Vlast se udaljivala od naroda. Proroci su istureni predstavnici naroda, koji osuđuju nepravilnosti vlasti, ali — usprkos borbama koje su vođene — nisu mogli zadržati tok historije.

Vuk V i n a v e r, *Jevreji u Srbiji početkom XIX. veka* (str. 28-34). U toj raspravi pisac iznosi, da je Jevreja na Balkanu bilo već u Starom vijeku, a jače seljenje počinje krajem XV. st., poslije negoli su protjerani iz Španije (1492). Nastanili su se po raznim gradovima Balkana. Od kraja XV. st. povećava se broj Jevreja, te su vršili razna zanimanja (zanati, tumači, trgovci, carinici i t. d.). U sjevernu Srbiju došlo je dosta njemačkih Jevreja za vrijeme austrijske okupacije (1717-39). Oni su jačali i dalje, ali i stradali. Potanje pisac iznosi život Jevreja početkom XIX. st. u Prvom srpskom ustanku.

Dr. Lavoslav Glesinger, *Jevreji i Hrvati u arapskoj Španiji* (str. 35-45). Pisac kaže, da je sav kulturni procvat Jevreja u Španiji velikim dijelom zasluga jednog čovjeka — Hazdaj ibn Šapruta (915 — oko 970), koji je bio liječnik i poznavalac više jezika, naročito latinskoga. Služio je na dvoru kalifa, te je bio vrstan diplomat i neke vrste ministar financija. Osobito je njegovo značenje u povijesti medicine, a brinu se i za Jevreje ne samo u Španiji, već i izvan nje. Kad su poslije prvoga neuspjelog pokušaja uspostavljanja veze s državom Hazara neki Jevreji iz Hrvatske došli u Španiju, Hazdaj uspostavlja preko njih tu vezu (oko 959) i dobiva odgovor od kagana Hazara. (Ta je pisma objavio jevrejski učenjak Izak ben Abraham 1577). U pismu hazarskog kagana spominju se i Hrvati (= Gebalim), kako misle neki naši i strani učenjaci. O tome Šišić u svojoj Povijesti Hrvata u vrijeme narodnih vladara (1925) ne govori ništa, sumnjajući, možda, ili zato što nije bio posve uvjeren u ispravnost tumačenja imena Gebalim.

Dr. Samuel Pinto, *Prosvjetne prilike bosanskih Jevreja za turske vladavine* (str. 64-70). Pisac najprije konstatira, da su Jevreji iz Španjolske »ponijeli sa sobom veliko duševno blago stečeno godinama u vrijeme njihova stvaralačkog perioda u toj njihovoj staroj postojbini«, pa usprkos tome što su u Bosni bili lijepo primljeni, njihova je kulturna razina morala pasti. Dolaskom Davida Parda za sarajevskog rabina 1765, to se stanje popravlja; on je osnovao Višu rabinsku školu, koja je postala glasovita na cijelom Balkanu, istina, u prvom redu za religiju. Za njim su i ostali rabini utjecali na dizanje prosvjete među Jevrejima. Uz odgoj i obrazovanje u spomenutoj školi, postojala su vjerska udruženja (ješivot), koje je pohađalo svako jevrejsko dijete (učila se Biblija, Talmud, hebrejski jezik i dr.). To je školstvo bilo primitivno; u jednoj sobici čučalo je pred učiteljem 50-60 učenika učeći mehanički čestim ponavljanjem. U prvom tečaju učili su poznavanje slova i sastavljanje riječi, u drugom su čitali molitve i prevodili na španjolski. U školi su učili računanje i pisanje »ladino«, t. j. pismo na španjolskom jeziku s hebrejskim kurzivom. U školi se učilo zimi šest, a ljeti osam sati dnevno. Kad bi učenik svršio najviši tečaj takve škole, neki su stupali u rabinsku školu, a neki su išli u život. Iako su ove škole imale nedostataka, one su odigrale veliku ulogu.

U ovom almanahu ima i nekoliko portreta. Tako dr. Zdenko Levntal, povodom 750 god. smrti, piše o Maimonidesu iz XII. st., koji je napisao oko 32 što veća što manja djela — liječnička, teološka i filozofska. Dr. Miroslav Despot, *Zagrebački knjižar Lavoslav Hartman* (str. 71-85) daje koristan prilog našoj kulturnoj historiji služeći se izvorima iz arhiva i novina i brojnom literaturom.

Ladislav Fišer piše o *Jevrejima Bačke* (povodom 180-god. subotičke jevrejske općine). U uvodu govori o poteškoćama naseljavanja u Bačkoj, naročito za Jevreje. Jakov Herschel je bio prvi Jevrejin, koji je dobio dopuštenje za privremeno naseljavanje u Subotici (7. VIII. 1737). Poslije toga se nastavljalo useljavanje Jevreja u druge gradove Bačke. Jevreji su plaćali velike poreze. God. 1774 je u Subotici bilo 7 jevrejskih porodica 1775 — 12 obitelji (57 članova). Premda su se smjeli samo privremeno zadržavati, ipak su dobili autonomiju. Pošto je osnovana vjerska općina, prvi joj je predsjednik postao Jakov Herschel. Širenje Jevreja se nastavlja, tako da je prije početka II. Svjetskog rata

bilo u Bačkoj 58 jevrejskih škola, a u samoj Subotici živjelo je 6.000 Jevreja. Blizu 4.800 subotičkih Jevreja izgubilo je živote od fašističke najezde. Oni koji nisu iselili u Izrael ili druge zemlje, vratili su se u Suboticu, u kojoj danas živi 450 Jevreja.

Jakir E v e n t o v (Haifa) objavio je iz veće studije odlomak: *Omladina iz 1918 godine* (str. 97-109), iznoseći u njemu prilike jevrejske omladine 1918 u Jugoslaviji. Pisac daje u uvodu kratak opis stanja prije i oko g. 1914, ističući neka zaslužna lica i njihovu kulturnu aktivnost. Prikazuje nadalje, iako fragmentarno nastojanja dviju struja, cionističke i asimilanata — kako ih on naziva. Posljednja je struja osnovana protucionističko udruženje »Narodni rad«, ali većih rezultata nije mogla postići, osobito kad je krajem 1917 izašao prvi broj cionističkog »Židova«, koji je zatim neprekidno izlazio 24 godine. Dalje govori o proglašenju omladinskih kružoka Dror-udruženjima (Sloboda), zbog čega su ih kasnije, kad su, u doba izlazenja »Plamena« (1919), uspostavili vezu s Aug. Cesarcem i Nikom Ećimovićem, optuživali da su komunisti.

Na kraju treba reći, da je »Jevrejski almanah« za g. 1955 i 1956 ozbiljna publikacija. Budući da i sam pretendira na trajnost svojih priloga — a tome treba doista težiti — mislimo, da svi prilozima iz prošlosti moraju biti dokumentirani, kako su to neki pisci i shvatili. Radovi, u kojima se iznosi prošlost jevrejske zajednice u Jugoslaviji, sastavni su dio naše historije (ekonomske, političke, kulturne, društvene itd.), pa kad se to obrađuje, treba da bude dato na naučan način, jer samo tako ti prilozima postaju trajno vrijedni.

J. R.

LADISLAUS POLGÁR, BIBLIOGRAPHIA DE HISTORIA SOCIETATIS JESU IN REGNIS OLIM CORONA HUNGARICA UNITIS (1560-1773). ROMAE, INSTITUTUM HISTORICUM S. I. 1957. STR. XIX+184.

Pod gornjim naslovom okupljen je bibliografski materijal određenog historijskog razdoblja i određene provenijencije, a to je grada za povijest isusovaca u zemljama pod krunom sv. Stjepana za cijelostarije razdoblje njihova djelovanja u ovim stranama t. j. od g. 1560-1773. Stoga je razumljivo da je ova bibliografija od interesa i za nas, jer je u njoj obuhvaćena Hrvatska i Slavonija — pa i Beograd.

Bibliografija se osniva na iscrpljenim knjigama i časopisima (a ne novinama). Knjiga se dijeli na ove rubrike: 1. Historia

generalis, 2. Historia culturalis, 3. Historia domorum i 4. Historia personarum. Prva tretira materijal od općeg značaja za isusovački red u ovim krajevima u 157 bibliografskih stavaka. Druga obuhvata kulturno, vjersko, školsko i naučno djelovanje u stavkama 158-332. Treća rubrika nabraja bibliografsku građu o pojedinim kućama (kolegijima, rezidencijama i misijama) pod brojevima 333-750; izvan okvira su samo Beč i Rim, ukoliko se stvar tiče ovih krajeva. Četvrta ima za temu pojedine ličnosti pod brojevima 751-1611.

O našim krajevima i ljudima ima spomena i u prvoj i drugoj rubrici. U trećoj su obrađeni i ovi domovi: Beograd — 1 stavka; Osijek — 6 st.; Petrovaradin — 3 st.; Požega — 18 st.; Varaždin — 10 st.; Zagreb — 31 st. Autori svih bibliografskih jedinica ovih kuća su naši pisci. Za nas je od interesa i bibliografija Beča (osobito o kolegiju Pazmaneum) i Rima (posebno o kolegiju Germanico-Hungaricum).

O našim ljudima ima govora u više općih bibliografskih jedinica leksikonskog karaktera, a posebne jedinice imaju ove hrvatske ličnosti: Bedeković Kazimir — 1 stavku; Galović Nikola — 1 st.; Glavač Stjepan — 3 st.; Habledić Juraj — 18 st.; Jambrešić Andrija — 10 st.; Jambrešić Juraj — 1 st.; Kanižlić Antun — 15 st.; Konščak Ferdinand — 10 st. (o Konščaku kao misionaru u Kaliforniji samo su 2 st. na hrv. jeziku); Krajačević Nikola — 7 st.; Laurenčić Nikola — 2 st.; Ljubić Petar — 1 st.; Makar Andrija — 1 st.; Milovec Baltazar — 4 st.; Milunović Josip — 1 st.; Mulić Juraj — 10 st.; Pejačević Franjo — 3 st.; Plantić Nikola — 8 st.; Ratkaj Ivan — 2 st.; Ratkaj Nikola — 2 st.; Sušnik Franjo — 7 st.; Zdelar Franjo — 2 st.

Bibliografija je stručno obrađena i dobro će doći našim historičarima.

V. 5.

HENRY CORD MEYER, MITTELEUROPA IN GERMAN THOUGHT AND ACTION 1815-1945. INTERNATIONAL SCHOLARS FORUM, A SERIES OF BOOKS BY AMERICAN SCHOLARS 4, THE HAGUE 1955, PP. XV+378.

Današnja Srednja Evropa, s nizom svojih neriješenih pitanja, potiče autora na ovaj rad. On bi želio, da zapadne sile odstrane sovjetski utjecaj (ali ne kaže kako) i da preurede Srednju Evropu u ekonomsku i političku cjelinu, koja bi se oslanjala

na Zapad, vodeći pritom računa o specifičnostima razvoja ovog teritorija. Ali Srednja Evropa je usko povezana s njemačkim pitanjem, i autor se boji, da bi se srednjoevropski narodi, poučeni iskustvom prošlosti, protivili zajedničkoj organizaciji, iz straha da se ona ponovo ne pretvori u sredstvo njemačke dominacije. Stoga je razumljivo, da M-ova revizija problema »Mitteleurope« dovodi do ublažavanja karaktera njemačkog imperijalizma i čak do negacija postojanja »Dranga nach Osten« prije I. Svjetskog rata. Zbog svoje koncepcije, autor je doživio oštru kritiku na X. Međunarodnom kongresu historičara u Rimu (v. u ovom svesku HZ str. 255).

M. bi želio dokazati, da u Niemačkoj prije 1914 nije bilo političke, ekonomske ni ideološke sile, koja bi djelovala u pravcu ostvarenja »Mitteleurope« pod njemačkom dominacijom. Ideolozi »Mitteleurope«, počevši od F. Lista pa sve do pangermanskih organizacija, bili su — prema njemu — u neznatnoj manjini i nisu imali nikakva utjecaja na politiku njemačkih vlada. »II. Reich« uopće nije bio nacionalistički orijentiran, već je provodio politiku »Staatsraisona«. Slavenki i francuski pisci, koji su se bojali »Dranga« direktno prema istoku ili jugoistoku, imputirali su Bismarcku i Wilhelmu II. svoju vlastitu nacionalnu dinamiku! Dominacija Srednje Evrope nije za Njemačku bila važna, jer je njemačka buržoazija tada provodila »sključivo« »Weltpolitik« t. j. nastojala, da se učvrsti u prekomorskim kolonijama.

Prije svega treba konstatirati dva glavna momenta u vezi s ovim problemom: jedno je djelatnost u pravcu ekonomske i političke organizacije Srednje Evrope pod njemačkom dominacijom, koja bi se odrazila prvenstveno u diplomatskoj akciji, a drugo je stvarno, postepeno širenje i učvršćenje pozicija njemačkog kapitala u Srednjoj Evropi. Logično je, da je ovaj drugi moment do stanovite mjere morao pretihoditi prvomu, t. j. da su investicije kao i utjecaj njemačkog kapitala i vlade u Srednjoj Evropi do 1914 u prvom planu, dok se misao o organizaciji Srednje Evrope u interesu njemačkog imperijalizma oblikuje kod njemačke buržoazije, tek kao popratna pojava. Svoju negaciju postojanja njemačkog »Dranga« autor temelji na činjenici, što ideologija »Mitteleurope« do 1914 još nije bila onako razvijena kao kasnije. Za njega širenje njemačkog kapitala, bez obzira na ideologiju »Mitteleurope«, ne predstavlja »Drang« i on sve činjenice, koje o tome govore, sistematski umanjuje.

Njemačka buržoazija iz »Reicha« bila je pred rat najjači strani investitor u Austro-Ugarskoj (3000 biliona Mk), najjači austrijski i mađarski novčani zavodi postajali su ovisni o Njemačkoj banci, a i najveći dio austrijskog kapitala na Balkanu bio je povezan s njemačkim. Iz tabele koju sam M. donosi, proizlazi da je 1914 od ukupnih njemačkih investicija u inozemstvu u iznosu od 23.500 bilijuna Mk, 6500, to jest 27,6 %, investirano u Austro-Ugarskoj (3000), na Balkanu (1700) i u Turskoj (1800). Najveći konkurent, kojega je njemačka buržoazija svojim »Drangom« nastojala istisnuti, bila je francuska buržoazija, čije totalne investicije u inozemstvu iznose 1914 36.000 bilijuna Mk od čega je ova uložila u navedeno područje 6450, t. i. 17,9% (1800 u Austro-Ugarskoj, 2000 na Balkanu i 2650 u Turskoj). Da bi se uočilo značenje njemačkih investicija u odnosu na francuske, treba pored povoljnijeg geografskog položaja Njemačke za dominaciju nad Srednjom Evropom istaći i to, da ukupne njemačke investicije u inozemstvu iznose svega 65% od francuskih (a 39% od engleskih), drugim riječima: da navedeno područje ima u razvoju njemačkog imperijalizma veći udio nego u razvoju francuskog. M. isto tako umanjuje značenje trgovačkih ugovora kancelara Caprivija s balkanskim zemljama kao i njemačkih privrednih organizacija za trgovinu sa srednjoevropskim područjem. Ni stalni porast njemačkog utjecaja na Balkanu, koji autor mora konstatirati, ne može pokolebati njegovu teoriju. Prodiranje njemačkih vladajućih klasa u Tursku i Bliski Istok povodom općeg delirija oko Bagdadske željeznice, za M-a i opet nije nikakav »Drang«, već dio prekomorske »Weltpolitik«, za koju Balkan nije važan. Tu bi tvrdnju autor želio dokazati činjenicom, što se njemačka trgovina s Bliskim Istokom u to doba služi pretežno pomorskim putem, koji je jeftiniji od željezničkog. Svu onu veliku borbu oko željeznica na Balkanu M. smatra beznačajnom. iako zna, da njemački kapital drži u svojim rukama najveći dio željeznica u Habsburškoj Monarhiji. Prema tome — »Mitteleuropa« i »Drang« postojali su, po mišljenju autora, samo u bujnoj mašti slavenskih i francuskih publicista.

M. smatra, da je »Mitteleuropa« nikla u toku I. Svjetskog rata i kao njegov rezultat bez veze s ranijim razdobljem. Ideologija »Mitteleurope« — tvrdi on — dobila je značenje tek nakon gubitka njemačkih kolonija, blokade Srednje Evrope sa strane Saveznika, a povodom zajedničkih poteško-

ća ovih područja tokom rata, koje su tek tada izazvale agresivni njemački nacionalizam. Sve se više ističe postojanje njemačkih naseobina u Srednjoj Evropi. Austrijski Nijemci prihvaćaju planove o »Mitteleuropi«, da bi sačuvali svoju nacionalnu prevlast u Monarhiji. Za »Mitteleuropu« se oduševljavaju različni krugovi, od najkonzervativnijih nacionalističkih — a ovima se, kako kaže sam autor, priklanja većina njemačke buržoazije — pa sve do »socijalimperijalista« K. Rennera. U centru pažnje nalazi se dakako F. Naumann, čija knjiga o »Mitteleuropi«, objelodanjena g. 1915, postaje najčitanija knjiga za vrijeme rata. M. simpatizira s »umjerenim« imperijalizmom kršćansko-socijalnog pastora Naumanna, koji želi ostvarenje »Mitteleurope« pod dominacijom njemačkog kapitala, ali ne zahtijeva, da nenjemački narodi budu zbrisani s lica zemlje, već im čak dopušta kulturnu autonomiju i umjerenе socijalne i političke reforme. Autor ipak uvida, da se »Mitteleuropa« nikad ne bi mogla razviti u duhu »tolerantnog« pastora, već prema planovima njemačkih industrijalaca i agraraca. skrajnjih nacionalista željnih aneksija. Naumannovu krugu pripadale su ličnosti kao Hitlerovi pomagači H. Schacht i H. Stinnes, zatim pripadnik grupe kapitalista, koja nije bila uz Hitlera, R. Bosch, »socijalist« G. Noske, a — last but not least — Naumannov prisni prijatelj bio je i današnji predsjednik Njemačke federalne republike, historičar T. Heuss, koji je napisao Naumannovu biografiju. Na diplomatskom polju se ideja »Mitteleurope« ubrzo razbila na protivnostima Berlina i Beča povodom ratnih ciljeva, naročito u vezi s Poljskom. Na ekonomskom polju, »Mitteleuropa« se ograničila na neke zajedničke akcije njemačkih i austrijskih ratnih organizacija u pogledu opskrbe, transporta i t. d. Oduševljenje za »Mitteleuropu« biva 1916-7 zasjenjeno novim apetitom njemačke buržoazije na »Osteuropu«, povodom njemačkih pobjeda na istočnom frontu i revolucije u Rusiji.

Zajednička nevolja Austrijanaca i Nijemaca poslije poraza Centralnih sila povod je očuvanju ideje »Mitteleurope«. S vremenom se agresivni nacionalizam i militarizam povezuju s nacizmom i »Mitteleuropa«, kao njemački »Lebensraum«, postaje zarobljenica ove alijanse.

Da li je historija »Mitteleurope« nakon 1945 svršena ili ona prelazi u svoju treću fazu, pita se autor. Svakako bismo željeli, da je završena!

Mirjana Gross

JÜRGEN KUCZYNSKI, DER AUSBRUCH DES ERSTEN WELTKRIEGS UND DIE DEUTSCHE SOZIALDEMOKRATIE. CHRONIK UND ANALYSE, BERLIN 1957.

Poslije XX. kongresa KP SSSR-a desile su se u istočnonjemačkoj historiografiji promjene, koje se odražavaju i u najnovijem radu berlinskoga sveučilišnog profesora i poznatog ekonomskog historičara J. Kuczynskog. U prvom dijelu daje on impresivnu kroniku članaka glavnog organa njemačke socijalne demokracije »Vorwärtsa« za vrijeme julske krize 1914, iz koje se jasno razabire da socijalisti, u vrijeme grozničave diplomatske djelatnosti i neposrednih priprema za rat, nemaju pojma što se događa. Zanimljivo je, da »Vorwärts« u više članaka izjavljuje, da Srbija predstavlja veću opasnost za mir nego Habsburška monarhija. Njemačka je vlada uspjela da svojim propagandnim sredstvima uvjeri proletarijat, kako ne želi rat. Iako su radnici krajem jula bili potpuno dezorijentirani, oni, po mišljenju K-a, nisu još ipak bili zreli da prime odluku o ratu. Tada su njemačke vladajuće klase iskoristile dugu tradiciju otpora socijalne demokracije protiv ruskog carizma, prikazujući u svojoj štampi njemački imperijalizam kao oslobodioca ruskog naroda od carizma. Socijalistička je štampa nasjela ovoj interpretaciji i tako pripremila teren za odobravanje rata sa strane najvećeg dijela njemačke radničke klase. Ostali su događaji slijedili velikom brzinom. U atmosferi raspaljenih nacionalističkih strasti sastala se 3. VIII. frakcija socijaldemokratskih poslanika u Reichstagu, koja je nakon teških unutarnjih borbi sa 78 prema 14 glasova (među kojima i Liebknechtova) odlučila da će glasati za ratne kredite, što je sutradan i uradila. K. zatim opisuje, kako se već odmah nakon toga okupljaju manje grupe opozicijski raspoloženih članova stranke.

Za nas je najinteresantniji autorov prikaz uloge vodstva stranke. Na temelju ekonomskih korijena oportunitizma u redovima radničke klase, a povodom opće dezorijentacije proletarijata, koju je vladajuća klasa postigla stvarajući svojom propagandom psihozu obrane domovine od carizma, izrasta uloga vodstva. K. ističe tri struje: ljevicu, čiji su ciljevi identični s Lenjinovima, članove centrama i desnice, koji su povezani s radničkom klasom, ali se ipak zalažu za rat, i na kraju one pripadnike desnice i centrama, koji su na-

prосто varali radničku klasu. K. ustaje vrlo energično u obranu K. Liebknechta, kojega stalno osuđuju zbog toga, što je 4. VIII. glasovao u parlamentu za ratne kredite i što je tek 2. XII. pri ponovnom glasanju ustao protiv rata. Prema autorovu mišljenju, Liebknecht nije smio prekršiti partijsku disciplinu i djelovati protiv ključka socijaldemokratske frakcije od 3. VIII. 1914. K. doduše priznaje, da je njemačka socijaldemokratska stranka degenerirala, ali Liebknechtu nije bilo tako jednostavno o tome odmah stvoriti svoj sud. Pritom se autor, u nimalo laskavoj usporedbi, poziva na kolebanje svih komunističkih partija u ocjeni KPJ!

Na kraju je potrebno rezimirati elemente oslobađanja od »staljinističke« historiografije u ovom radu. Prije svega, kult ličnosti se gubi, pa iako autor smatra Staljina najznačajnijim teoretičarom marksizma-lenjinizma poslije Lenjinove smrti, on je ipak kritički raspoložen prema nekim njegovim postavkama; iako citira »Kratki kurs SKP(b)«, ipak ističe, da taj rad »ponekad uljepšava stvarnost«. Iz navedenoga proizlazi novo stanovište prema svima historijskim ličnostima, koje se pojavljuju u prikazanom radu. Zigošući kao primitivnu predodžbu o kultu ličnosti, prema kojoj je »pravi« boljševik i marksist samo onaj, koji uvijek ima pravo i koji sve predviđa, K. misli, da ni Lenjin uoči rata nije bio svjestan njegove blizine, niti pravog značenja oportunitizma unutar radničkog pokreta, koje je teoretski obradio tek s pomoću iskustva iz ratnih događaja. K. se vraća na Lenjinovo shvaćanje, da se oportunitizam ne može svesti na izdaju pojedinih ličnosti, već da je on socijalni rezultat jednog historijskog razdoblja. Stoga u njegovu radu nestaje dosad općenito zastupano stanovište, prema kojem se cijela tragedija II. Internationale tumači izdajom pojedinih ličnosti. Držanje vodstva postaje kod autora samo jedan od najvažnijih faktora u sklopu opće problematike oportunitizma i konkretne historijske situacije. Stoga K. može osuditi neslavnu ulogu Kautskoga, a da pritom ne zaboravlja na njegovo značenje u razvoju marksizma do I. Svjetskog rata. Razumije se, da se u tom okviru pojavljuju u mnogo realnijem svijetlu i K. Liebknecht i R. Luxemburg, likovi kojih su dosada bili sistematski umanjivani.

O mnogim autorovim shvaćanjima moglo bi se, dakako, diskutirati, kao na pr. o tvrdnji, da je II. Svjetski rat bio imperijalistički sve do ulaska SSSR-a u rat i

da su, prema tome, komunističke partije, koje su u početku rata pozivale na otpor protiv fašizma, bile u zabludi!

Ipak, nije slučajno što je K. doživio oštru kritiku svojih shvaćanja na stranicama Zeitschrift für Geschichtswissenschaft i što je na kraju proglašen — revisionistom.

Mirjana Gross

A. I. NEUSYHIN, VOZNIKNOVENIE ZAVISIMOGO KRESTJANSTVA KAK KLASSA RANNEFEODALJNOGO OBSČESTVA V ZAPADNOJ EVROPE V VII-VIII VV., MOSKVA 1956

Pisac je sebi postavio kao zadatak, da istraži početke stvaranja zavisnog seljaštva u Zapadnoj Evropi, koje nastaje kao posljedica raspadanja seoskih općina u procesu prijelaza s organizacionih oblika prvobitne zajednice na feudalne. Analiza toga procesa u različitim njegovim konkretnim pojavama kod germanskih plemena u Zapadnoj Evropi od VI. do VIII. stoljeća predstavlja predmet ove značajne monografije.

Da taj cilj postigne, pisac je najprije pokušao da u granicama raspoloživih izvora istraži uzroke, koji stvaraju društvenu nejednakost i klasno raslojavanje u okviru seoskih općina. To on postizava izučavanjem različitih oblika vlasništva i prava, koja pripadaju općinarima kao posjednicima pojedinih njima dodijeljenih dijelova općinskog zemljišta. Uz to istražuje također pretvaranje slobodnih općinara u seljake, koji su zavisni od feudalnoga gospodara.

Koristeći se bogatim materijalom, pisac utvrđuje posebne osobine toga razvitka kod raznih germanskih plemena, a služeći se komparativno-historijskom metodom, prikazuje one osobine, koje predstavljaju zajedničku i opću karakteristiku kod onih naroda, što ih izučava.

U prvom poglavlju: *Prilog pitanju o prvoj etapi procesa postanka feudalno-zavisnoga seljaštva kao klase*, pisac utvrđuje polazne točke istraživanja s teoretskoga gledišta, služeći se činjeničnim materijalom iz historije nekih germanskih naroda. On utvrđuje dva oblika seoske općine: Najprije poljoprivrednu općinu sastavljenu od očinskih velikih porodica, koje obrađuju dodijeljene im dijelove zemlje — alode i uživaju općinska zemljišta — šume i pašnjake. Kada se alodi pretvaraju u privatno vlasništvo, koje se prenosi po nasljed-

stvu, a velike se porodice raspadaju u inokosne, javlja se novi oblik seoske općine — susjedska općina ili marka.

Dalji razvitak teče u smjeru slobodnog raspolaganja alodima, što pojačava nejednakost. Oni, koji otuđuju alode, nemaju druge mogućnosti opstanka nego da stupe u odnos zavisnosti prema bogatim zemljišnim posjednicima, da tako osiguraju sebi barem neku mogućnost opstanka.

Odredivši teoretske postavke, da bi ih kasnije kontrolirao na konkretnim činjenicama, pisac daje kritički pregled različitih teorija, koje su taj problem obrađivale.

U drugom poglavlju kritički analizira izvore — germanske zakonike, formule za sastavljanje dokumenata i kapitulare.

Naslovi pojedinih poglavlja ukazuju na probleme, koji se u njima tumače na podlozi izvora: III. *Općina i postanak aloda kod salijskih Franaka*; IV. *Društvena organizacija kod Sasa u VII. i VIII. stolj.*; V. *Stvaranje elemenata zavisnog seljaštva u langobardskom društvu VI.-VIII. st.*; VI. *Ostaci općinskog uređenja kod Burgunda i njegov raspad*; VII. *Pretvaranje slobodnih općinara-alodista u zavisne seljake u Bavarskoj u VII.-VIII. stoljeću*.

U zaključnoj, VIII. glavi, pisac je uopćio postignute rezultate i nacrtao perspektivu daljeg razvitka seljaštva kao klase u IX. i X. stoljeću.

Rad je pisan na temelju obilatoga historijskog materijala, te su zaključci uglavnom veoma dobro argumentirani. Ipak, ne može se izbjeći dojam, da se pisac ponekad osjećao sputan teoretskim polaznim točkama, naročito u vezi sa shemom: poljoprivredna općina — velika porodica i susjedska općina (marka) — inokosna porodica. Stoga se poneki zaključak čini nategnut, što dakako ne utječe na vrijednost ovoga veoma vrijednog doprinosa poznavanju klasnih odnosa u ranom Srednjem vijeku.

Oleg Mandić

IZ ISTORII SREDNEVEKOVOJ EVROPY (X-XVIII VV.) SBORNIK STATEJ, MOSKVA 1957.

Ovaj je zbornik radova rezultat naučnih istraživanja, koja su se vršila na katedri za historiju Srednjeg vijeka na Historijskom fakultetu Moskovskog sveučilišta.

On se otvara radom S. D. Skazkina, *Problem apsolutizma u zapadnoj Evropi*.

(*vrijeme i uvjeti njegova postanka*). Analizirajući misli klasika marksizma o problemu države, a napose one o samoj apsolutnoj monarhiji, autor smatra, da se problem apsolutne monarhije svodi na pitanje: kada i u kojim je historijskim uvjetima razvika država, shvaćena kao aparat za prinudu, dobila svoju najveću samostalnost u odnosu na klase, od kojih se sastoji njezino stanovništvo. naročito prema plemstvu i buržoaziji. Istaknuvši ono, što su klasici marksizma pisali o apsolutnoj monarhiji općenito, a o francuskoj napose, pisac se ukratko osvrće na neke pojave u vezi s razvitkom apsolutizma u Njemačkoj i u Habsburškoj monarhiji, kao i u Engleskoj i nekim talijanskim gradovima-republikama. Osnovni je zaključak, da taj oblik vladavine predstavlja kompromis između plemstva i buržoazije, koji je »moćno sredstvo« za eksploataciju neposrednih proizvođača s pomoću porezne politike, sistema državnih dugova i t. d.

Rad E. V. Gutnove, *Seljaštvo i porezna politika engleske feudalne države u XIII. do početka XIV. stoljeća*, predstavlja jedan dio njezine doktorske disertacije. Cilj joj je, da pobije mišljenje mnogih buržoaskih historičara, prema kojima je engleski parlament predstavljao organ, koji je štitiio interese širih slojeva stanovništva, t. j. eksploatiranih. Prije svega utvrđuje na temelju konkretnih podataka, da su i villani i slobodni seliacci bili u istoj mjeri opterećeni kako od kraljevske vlasti tako i od parlamenta. Pisac ističe, da je engleski parlament bio u svojim počecima zapravo mjesto, na kojem se vršilo cjenkanje između kralja na jednoj strani i predstavnika feudalaca na drugoj u vezi s visinom svakog poreza i koncesijama, koje se zbog njega mogu od kralja postići. U svakom su slučaju feudanci branili svoj klasni interes, tako da je porezni teret padao na neposredne proizvođače — seljake, koji nisu imali nikoga, da u parlamentu brani njihovu stvar. U tom je razdoblju čitava politika kraljevske vlasti i parlamenta imala za cilj što veću moguću poreznu eksploataciju seljaštva.

J. M. Saprykin, *Zemljišni odnosi kod Iraca u XVI.-XVII. stoljeću*, istražuje uvjete, u kojima je živjelo irsko seljaštvo prije nego što su Englezi počeli provoditi prvobitnu akumulaciju kapitala na račun stanovništva Irske. Za Irsku je bilo karakteristično općinsko vlasništvo nad zemljom kao i rodovsko-plemenska organizacija društva. Ali postojalo je već jako izraženo klasno raslojavanje, koje se po-

kazivalo na taj način, što su rodovski glavari osiguravali sebi pravo uživanja nad velikim površinama općinskog zemljišta, iskorištavajući radnu snagu siromašnih članova rodova. Primitivni način poljoprivredne proizvodnje imao je za posljedicu, da su robonovčani odnosi bili slabo razvijeni. Osim toga, jedan je od uzroka za održavanje rodovskog uređenja bila potreba borbe protiv engleskih kolonizatora, koji su ga smatrali izvorom vojne i moralne snage Iraca u borbi, što su je protiv njih vodili.

M. A. Pavlušková je u radnji: *Prilog pitanju o klasnom karakteru i značenju Zlatne bule kralja Andrije II.*, koja predstavlja jedno poglavlje iz njezine kandidatske disertacije, usmjerila svoju argumentaciju protiv tvrdnje, da je Zlatna bula bila izdana u interesu seljaka i nižih slojeva plemstva. Pisac ističe, da *servientes*, kojima su bulom utvrđena i potvrđena njihova prava, ne obuhvaćaju samo malo i srednje plemstvo, nego također i vlastelu. Do takvog zaključka dolazi ona na temelju analize razvika plemstva u Ugarskoj od XII. st. dalje. Prema njezinu mišljenju, drugo izdanje Zlatne bule pruža dokaz, da su sve frakcije u vladajućoj klasi bile međusobno povezane i da je njihov savez bio uperen protiv radnih masa.

Jedno poglavlje kandidatske disertacije predstavlja također rad M. M. Gromyka *Vanjska trgovina Holandije i Flandrije u XVI. stoljeću*. U tom su razdoblju — prema piščevu mišljenju — nastali oni uvjeti, koji su potakli pretvaranje Holandije u uzornu trgovinsku zemlju za manufakturnog razdoblja kapitalizma. On istražuje u detalje način trgovinskog prometa holandskih gradova s raznim zemljama ističući, da je ključ uspjeha ležao u vanjskoj trgovini, koja se po svome sadržaju i oblicima naglo razvijala još od prve polovice XVI. stoljeća. Trgovinsko-brodovlasnička buržoazija, zajedno s manufakturnom i sesoskom buržoazijom, predstavljala je element nove klase, koji je revolucijom zahvatio vlast u sjevernim pokrajinama Holandije u drugoj polovici XVI. stoljeća.

Ostali radovi u zborniku sastoje se od pojedinih poglavlja ili proširenih izvoda iz diplomatskih radnja studenata, koje su ocijenjene s odličnom ocjenom i s preporukom da se štampaju.

G. G. Litavrin, *Zapisi grčkoga toparha*, analizira bilješke nepoznatog pisca, koji je pri kraju X. st. vodio jedan bizantski odred preko rijeke Dnjepra i pisao ne-

što o sukobima ovog odreda s tamošnjim stanovništvom.

Rad J. R. Uljanova, *Razvitak novoga plemstva u Engleskoj XV. stoljeća*, rađen je prema dokumentima iz arhiva porodice Paston, koji obuhvaćaju razdoblje od 1422-1509. Na primjeru Johna Falstaffa, kome je otac bio seoski squire i koji je postao veoma bogat čovjek, kao i na primjeru porodice Paston, čijem je bogatstvu ekonomski temelj udario seljak Klement Paston, pisac prikazuje, kako su se predstavnici novog plemstva obogaćivali koristeći se svim mogućim sredstvima, u prvom redu otimanjem seljačkih i općinskih zemljišta.

U radu: *Prilog pitanju o postanku klase zavisnih seljaka u Champagni IX.-X. stoljeća*, A. J. Ševelenko opisuje na konkretnim podacima iz toga vremena proces postanka zavisnog seljaštva od slobodnog seljaštva i serva — osoba ropskog

porijekla, »koje se ne može nazvati robovima u punom smislu te riječi«.

I na kraju, E. E. Litavrina, *Prilog problemu ekonomskog opadanja Španjolske u XVI. stoljeću*, dolazi do zaključka, da su naglo ekonomsko opadanje Španjolske prouzročili: prijelaz na primitivno stočarstvo zbog proizvodnje vune, koju se izvozilo kao sirovinu u druge zemlje, i u vezi s time uništenje seoske poljoprivrede, izvoz različitih sirovina — vina, svile, željeza i t. d., uvoz gotovih proizvoda, naročito jeftinih tkanina iz Flandrije, i veoma teški porezi, koji su zakočili i onemogućili razvitak španjolskih manufaktura.

Izuzevši rad prof. Skazkina, koji se više temelji na mišljenjima klasika marksizma nego na pomnoj analizi konkretnih činjenica u pojedinim apsolutnim monarhijama, u svim se ostalim radovima zaključci izvede na osnovu analize izvora, kojima su pisci raspolagali.

Oleg Mandić

H I S T O R I J S K I
Z B O R N I K

GODINA X.

1957.

BROJ 1—4

Redakcioni odbor:

OLEG MANDIĆ
JAKŠA RAVLIĆ
JAROSLAV ŠIDAK

Glavni i odgovorni urednik:

JAROSLAV ŠIDAK

IZDAJE
POVIJESNO DRUŠTVO HRVATSKE
ZAGREB